

Հոգաբարձութիւնը տեղեկագրոյս օրինակը կը ղըկէ առ Ազգ. վարչութիւնն, որ անոր յիշատակած կանոններուն վրայ յաւելուլ կը փութայ բաժնացի եւ գեղաբարձաց յատուկ ներփոխ կանոններ, որոնց խմբագրութիւնը Հոգաբարձութեան կը թողու, իսկ ընտնութիւնը եւ վաւերացումը իրեն կը պահէ: Դոր կառուցանելի յիմարանոցին համար ալ կ'ըսէ՝ թէ պէտք է նախ գումարել յաճախակի Անկէանոցի շինութեանց յանձնաժողովը, եւ լաւ ուսումնասիրելով գործը՝ յատկապէս եւ ծրագիր մը պատրաստել եւ մեջ ղըկել նոյնպէս ի ընտնութիւն, որպէսզի իմանանք թէ իրոք այնքան գումարով կարելի պիտի ըլլայ ռաւարկեալ յիմարանոցին շինութիւնը եւ պարագաները:

Այս ամիսը Mongeri ճարտարապետն պատրաստուելով՝ կը ներկայանաւ Ազգ. վարչութեան եւ ընդհանրապէս կը հաւանին: Բայց եւ այնպէս նոր յիմարանոցը մինչեւ հիմայ չէ շինուած՝ նախամեար համարուելով ըստ Հոգաբարձուաց անոր տեղ մեծ յարկաբաժնի (Departement) մը շինութիւնը, որուն իրագործման համար պահել կ'սկսին այնուհետեւ արտաքոյ կարգի նուէրները, եւ Անկէանոցի թէ մեծ եւ թէ փոքր կալուածոց վաճառու մէն գոյացած գումարները, որուն կը հաւանի նաեւ Ազգ. վարչութիւնը: Այս յարկաբաժնին համար 652 մեթր գետին կ'որոշուի Ս. Յակոբայ երկրին այն մասին վրայ, ուր Պանկալիի եւ Էլմա Յաղը ճամբաներէն անկիւն կը ձեւանայ, եւ ըստ հրահրանաց շինութեանց յանձնաժողովոյն քանի մը ազգային եւ օտար ճարտարապետներ յատկաձեւեր կը շինեն եւ ծածուկ ստորագրութիւններով Ազգ. վարչութեան կը ներկայացնեն:

Ինչպէս ուրիշ Հասարակութեանց մեր Ազգ. Պարտադրարանն ալ կը հասնի ոսկի օսմ. 100 խլովմաւ Համա Բ. ին Զատկի առթիւ շնորհած նուէրներ, որմէ Ս. Յակոբայ կը ղըկուի 100 Մեճիտիէ միայն, գահական 2000:

Վերջոյնալ կանոնաց ծրագիրը Ազրիլ ամսոյն վերջերը Հոգաբարձութեան ժողովէն վարչականին ներկայանալով ի ընտնութիւն՝ ամիսէ մը յետոյ կը վերագործուի վաւերացեալ եւ հաստատուլ, որուն պատճէնը հոս կ'արտագրենք:

(Ըրոն-ն-իւն) Է. Ի ՍԱԿԱՆ Վ. ՍՐԱՊԵՆՆ Միայրան Աստուծան:

Ա Ձ Գ Ա Յ Ի Ն

ԲԱՆԱԽՍԱՌԻԹԻՒՆ

ՏՕՐԹ: Հ. Պ. ՄԱՏԹԻՈՍՅԱՆԻ

ԻԹՅԱՌԻԹԵԱՆ ՅԱՆՈՒՄԵՆԿԱՅ ԵԹԻՒԻ

1863—1913

Սրբազան Հայր,

Տիկնայք եւ Տեառք,

Սուա չէ, որ մարդ էակը կենսիքի ամենատուր ընթացքին՝ իւր բազմաշարար վիճակին մէջ կը պատահի մերթ այնպիսի բարեղէպ առիթներու, որոնք՝ ամեն կերպ վիշտ եւ դառնութիւն պահ մը մոռցնել տալով, կը պատճառեն օրտի կատարեալ հրճուանք, հոգեկան լիուրի գոհունակութիւն:

Այսպիսի քաղցր տպաւորութեան մը մէջ կը զգամ զեւ այս վայրկենիս, երբ հազուագիւտ պատիւը կ'ունենամ՝ յանուն հայ բաժնական դատուն խօսք աննելու Յօրհիւնական հանգիստ ժողովին մէջ, որ կը գումարուի պատկառելի հայ բաժնի մը յիսուն երկար տարիներու աշխատութեան յարգանքի պարտք մը հաստացանելու համար:

Ինչ վիճակուած այս յոյժ հաճելի պաշտօնիս աւագ պարտականութիւնն ուրեմն կը համարիմ նախ եւ առաջ իմ ջերմ ու խնդան շնորհաւորութիւններս յայտնել՝ յարգելի Յօրհիւր բաժնապետ Տօթ. Հ. Պ. Մատթեոսեանի, որ առողջ երեւութեան մը մէջ, դեռ աշխոյժ գործունէութեամբ, բախտ կ'ունենայ իւր արուեստի կիրարկութեան կէս դարը բոլորելու:

Թուրքոյ հայ բաժնական ասպարէզին մէջ եղած են արդէն ուրիշներ, թէեւ քիչեր, որոնք յիսուն տարի բաժնական գործն կենաց ունեցած են. առանց շատ հիշերն յիշելու, մեր օրերէն պիտիք՝ որ մեծանուն Տօթ. Սերգիշէն էֆէնտին իւր բաժնութեան (1839) 58րդ տարին († 1897) մէջ փակեց աշերը. որքացեալ Տօթ. Ստեփան բաշա Այստեանը 54 տարիէ ի վեր (1847) բաժնութիւն կ'ըներ եւր ննջեց († 1901). Նշանաւորն Տօթ. Գարբիէլ բաշա Սեւեան 57 տարուան բաժնի (1849) էր մեռած ատենը († 1905) եւ Տօթ. Անտոն բաշա Դաֆիւեան, իւր փարդեան վկայականն ստանալուն (1862) յիսունամակին վախճանեցաւ († 1912):

Ի Կ. Պոլսոյ մէջ վախճանած հոգեւոր հայ բաժնիներէ՝ Մանուէլ Ըսքեան 58 տարի բաժնական գործունէութեամբ:

բայց ասոնց եւ մէկը չունեցաւ Թորքեան հանգէս, հակառակ որ՝ մէկէ աւելի բարձր արժանիքներով կատարեալ իրաւունք ունէին անոր, յարգանք անոնց յիշատակին...

Այսպէս՝ ներկայ Թորքեանն առաջինը կ'ըլլայ, անորանիկը՝ որ երբեք վայելած ըլլայ ի, Պոլսոյ հայ գաղութը՝ մաղթելի՛ք որ ունենայ այն եւ շատ յարգողներ:

* * *

Թորքեան հանգէսներ՝ քսանեւ հինգա-

մեակ, յիսնամեակ կամ հարիւրամեակ, եթէ միայն եւ միայն են թահաներու անձը պատուելու, յարգելու համար կարգադրուին, պարզ է ըսել՝ որ նշանակութիւնէ քորորովն զուրկ կ'ըլլային: Թորքեանի կէտ նպատակին է, Թորքեանի գործն կենսիկ որոշ մէկ շրջանին կանգ առնելով՝ աշխ առջեւ բերել անոր այդ ժամանակամիջոցին պատմութիւնը, անաշու քննութեամբ թղթատել զայն, իմանալու համար՝ թէ մարդկային ընկերութեան մատուցած ինչ ծառայութիւններ արձանագրուած կան այդ պատմութեան էջերուն վրայ եւ թէ ինչ եղած եղերն Թորքեանին իւր ցեղին բարոյական եւ մատուցական զարգացմանը գործին մէջ, որպէս զի՝ ըստ այնմ ներկայացուի նոր եւ ապագայ սերունդներու ուշադրութեանը, իբրեւ հետեւելի բարի օրինակ:

Թորքեանական հանգէսիս առթիւ իմ պաշտօնս ըլլալով Թորքեանը Տօքթ. Հ. Պ. Մա-

թիւն ունեցած է (1800—1858): Թորքեանի Պետանեան 50 տարւած (1831—1881) եւ Պաշտօն Թոքթ. 51 տարւած (1832—1883):

1800ին Պաշտօնի քաղաքին մէջ կատարուեցաւ հոսիսայնայ ծանօթ բոլիկ Տօքթ. Ստեփան Մաթեանի բոլիկը եւ Թիւրքմանը, եւ 1912ին Թիւրքման մէջ բոլիկս պէտ Տօքթ. Գառապրեանի բոլիկան յիսնամեակը:

Թեոսեանի բոլիկան կիսադարեան կենսիկ զծել, իմովանն պիտի ջանամ ի վեր հանել, թէ ինչ ըրած է նա, որ իբրեւ բոլիկ մեր հանգիսաւր եւ հրապարակային յարգանքին կ'արժանայ այսօր:

* * *

Տօքթ. Հ. Պ. Մաթեանեան մեր հին բոլիկներու նորերէն է եւ նորերու ալ հիներէն. կը պատկանի նա ի. Պոլսոյ հայ բոլիկան այն խումբին, որ՝ Սերովիէն, Սինապեան, Յալուստեան, Պետանեան, Ալեքանեան, Ալեքանեան, Գերուհեան, Սեւեան

ՏՕԺԹ. Պ. Հ. ՄԱԹԵԱՆԻ ՍԵՆԱՍ

մեծահամարա բոլիկներու բազմաբոլիկ շրջանին անմիջապէս յարգելով, մարտադարձիս հայ բոլիկան դիրքն 1860էն յետոյ տարաւ նախանձելի բարձրութեան, ըսել կ'ուզեմ՝ Մօզեան, Չայեան, Խաւրատանեան, Թագուրեան, Գեաթիկեան, Թափայեան, Դափիլեան, Գեղարմայեան եւ ուրիշներու խումբը, որուն մէջ Տօքթ. Հ. Պ. Մաթեանեան շատեալ նուիրելի փայլած է թէ իբր ճարտար ու յանդուգն վերաբոյժ եւ թէ իբր կարող մանկաբարձ ու բոլիկ:

Բայց թէ ինչ փոքրէն անցնել վերջ սփաւ Տօքթ. Մաթեանեան իւր փայլած աս-

պարեզը, հարկ է հետ անալ պահ մը գեղի՛ք հին անցեալը, գիտելու անոր մանկութեան եւ պատանեկութեան շրջանը, կենսիկ այդ խորհրդաւոր աշխարհը, որ շատ անգամ շատերու ապագային բարեգուշակ հայելին կը ցուցանէ: Դո՛ւստ բուռ իսկ Այն քաղաքին մէջ, հոն է որ Մաթեանեան 75 եւ աւելի գարուններ առաջ, բարի հօր մը գուրգուրանքն վաղ որբացած, կ'անցնէ իւր մանկութիւնը անձնատուէր մօրը ինամատ թեւերուն տակ: Հոն կը ստանայ նախնական կրթութիւնը եւ ասոր մէջ այնչափ յուսալից յառաջագիմութիւն ցոյց կու տայ, որ

շատ շանցած Կ. Պոլիս կը բերուի իւր հօրեղբորմէն, որպէս զի ասոր հովանաւորութեամբն ու պաշտպանութեամբ աւելի բարձր կրթութիւն մը առնէ:

* * *

1847ի վերջերն արդէն Կ. Պոլիս եւ Մատթէոսեան, իւր հօրեղբորը քով¹, որ կը բնակէր խապիւղ:

Պատանին Պարոն (այս եւ Մատթէոսեանի մկրտութեան անունը, որուն վրայ յաւելցած է յետոյ իկ մասնիկն ու Հայկ եւ եղած՝ Հայկ-Պարոնիկ), խապիւղէն մէջ կը սկսի մասնաւոր դաստաւաններէ սորվիլ Հայերէն գրաբար, ինչպէս նաեւ տաճիկերէն եւ թուարանութիւն, նախապատրաստուելու համար բարձրագոյն վարժարանի մը, զոր Վարդերես ամիրայ Միսաքեան մտադիր է եղբոր բանալ Պրուսայի մէջ. այլ սակայն՝ 1848ի քոլէոպի համաճարակն յանկարծ վրայ հասնելով, գասերը կ'ընդհատուին եւ Մատթէոսեան իւր հօրեղբորը կարգադրութեամբ կը ստիպուի փոխադրուիլ Եպիփլաի Միլիդրիսի, կենդանիին մէջ տիրող հիւանդութենէն ազատ ըլլալու համար:

1848ի աշնան միայն Կ. Պոլիս գալով՝ Մատթէոսեան կը դրուի Պէպէքի այն տանի Մարիկեան դպրոցը (արդի Թոպթու քոլէճը), ուր քանի մը տարի անխափան յաճախելով, մեծ յառաջգիտութեամբ կ'աւարտէ վարժարանական ընթացքը, եւ աւարտած ժամանակն իսկ կը կոչուի թոքատի Մարիկեան քոլէճը, իրեն դասատու հայերէն լեզուի եւ գիտութիւններու ճիւղին:

Այս պաշտօնին մէջն է, որ բժշկական արուեստի ուսման սերը կ'արձարծի Մատթէոսեանի պոսին խորը, խիստ հետաքրքրական պարագայէ մը դրդուելով սապէս.

Արեւելեան Հնդկաց ընկերութեան երեք նշանաւորն Հանրի Մատթէն, Հնդկաստանէն ցամաքի ճամբով Անգղիա ուղեւորած առնեն, թոքատի մէջ կը մեռնի 1812ին եւ կը թաղուի հայոց գերեզմանատունը, տարիներու ընթացքին հետզհետեւ հողակցութեամբ առկ կը կոտորուի ասոր գերեզմանը եւ միայն 1844ին կը գտնուի անտահաբար, զոր Արեւ ելեան Հնդկաց

¹ Այս հօրեղբայրը կ'անուանուէր Մարգիս աղա Պարոնեան, որ չէզոքութեան մեծանուն Միլիդրի ամիրային գործերուն մէջ կը գտնուէր եւ կ'երեւի թէ ուսումնասիրածն էր: Պարոնեան յայտնաւորեալ Յարթի, Մատթէոսեանի հօրն ալ կը պատկանէր, բայց տարիներ յետոյ նախընտրած է իւր հօրը (Մատթէոս) անունով կոչուիլ:

ընկերութիւնն իմանալով՝ կ'որոշէ անոր փառաւոր շիրիմ մը կանգնել, այս նպատակաւ՝ Հանրի Մատթէնի ոսկրները հողէն կը հանուին 1856ին, մասնաւոր արկղի մէջ կը դրուին ու տոժամարար կը պահուին թոքատի Մարիկեան քոլէճին մէջ սենեակը:

Օրին մէկը այն ոսկրները տեսնելով, ուսուցիչն Մատթէոսեան մարդակազմութիւն ուսանելու տեսնել կ'ունենայ յանկարծ, եւ ահա գիրք մը ձեռքը, կը սկսի ինքն իրեն մարդկային մարմնի ոսկրաբանութիւնը սորվիլ Հանրի Մատթէնի քայքայուած կմախքին վրայ, եւ այսպէս՝ ապագայ բժշկական արուեստին հիմնարկէքն ընել ինքն իր մէջ:

Քանի մը տարի չափ դասախօսութեամբ պարագլուէ յետոյ, կը հրաւիրուի Կ. Պոլիս պաշտօնավարել Մարիկեան դպրոցին մէջ, ուր ուսած էր ժամանակաւ: Հոս, այլ աւելի բուռն փափաք մը կ'ունենայ բժշկութեան հետեւելու, եւ հակառակ իր բոլորեկը պատող նիւթական զանազան գժուարութիւններու, կ'ընդհատէ իր դասաւանդութիւնը եւ կը սկսի յաճախել մայրաքաղաքին Անգղիական հիւանդանոցը, ուր ախտի եւ վէրքի հետ շարունակ շփման մէջ, կ'ընտելանայ սակաւ փորձառական բժշկութեան եւ վերջապէս կը մեկնի Մարիկա, աշակերտիլ նախ New York Medical College բժշկական համալսարանը, եւ ապա Colombia Medical քոլէճը:

Ձանադիր ուսանողութեամբ եւ փոթեւանալն աշխատութեամբ կը հետեւի համալսարաններու դասընթացին եւ 1863 Մարտ 10ին՝ կը յաջողի ամենափայլուն քենութիւններով վկայուիլ Docteur en médecine et en chirurgie.

Ինգիր է անշուշտ գիտնալ, թէ նիւթական ինչ միջոցներով ուսումնաւոր արուեստը, անոր ուսանողութեան ժամանակ ո՞ր օգնեց իրեն: Այս հարցումներու պատասխանը մեծապէս պատուաբեր պիտի համարուի հարկաւ Մատթէոսեանի, երբ ըսեմ՝ թէ ոչ ոք օգնած է անոր, ոչ ոք՝ բայց միայն Իսթլ Իթիք: Ի բնէ կամբի տէր երիտասարդ մը ըլլալով, չէ կասիր երբեք որեւէ գժուարութեան եւ անտրեւելի վիճակի դէմ՝ եւ միշտ՝ յամառ որոշողութեամբ, զէպ ի իւր նպատակը ժամ առաջ

¹ Այս Երեւանէն թէեւ ներկայ տարւոյ Մարտ 10ին պիտի կատարուէր, սակայն պիտեպէս արգիւնէ պատճառներով յետաձգուեցաւ Մայիս 18ին, որ Երեւանի մէջ տեղի ունեցածն է:

Հասնելու կը նկրտի: Դասախօսութիւններէն վաստակած ու ինչպէս փոքր ինչ գումարովն է որ կը նետուի Կիւ. Երբ, բայց այդ մեծ քաղաքին մէջ, իւր անդող ուսանողութեան միջոցին համայնարանի դասերէն որ մը բնաւ չպահանջուի, կ'աշխատի նաեւ իւր ապրուստը ճարել, մերթ զանգան բուժարաններու մէջ բժշկական փոքրիկ պաշտմաներ գտնելով, եւ մերթ քաղաքին երեսնէի բժիշկներուն քով իրրեւ օգնական ծառայելով, եւ այսպէս՝ ուսանող Մատթէոսեանին՝ Մատթէոսեանը ինք հաց բերող կ'ըլլար. արգարեւ գծուարին ուսանողութիւն, բայց ի՞նչ գեղեցիկ օրինակ պատուաւոր ինքնօգնութեան:

* * *

Բժշկական ասպարէզի սեմը նոր կոխած, հաջիւ. իւր վկայականին տէր, նորապսակ Տօթ. Մատթէոսեան, 1863 մայիսին կը կուռի գերնուորական բժշկութեան պաշտօնի, եւ կը ծառայէ Մանրիկայի քաղաքական պատերազմին մէջ, ուր վերաբուժական եւ բժշկական ամենակուս փորձառութիւն մը կը ստանայ հետզհետէ: Երկու տարիի շարի մեծ աշխատութեամբ եւ ձեռնհասութեամբ կը վարէ այդ պաշտօնը, ինչպէս կը վկայեն այսօր Մանրիկեան կառավարութեան կողմէն իրեն տրուած վկայականները, եւ յետոյ կը հրաժարի անկէ 1865ին, չկարենալով այլ եւս տոկալ այն բուռն տենչին, որով կը մղուէր շարունակ գալ իւր արեւմտեաններուն մէջ գործելու:

Արդարեւ՝ 1865 վերջերն է, որ Տօթ. Զ. Պ. Մատթէոսեան Լոնտոն եւ փարիզ այցելելէ յետոյ, կու գայ հաստատուիլ Լ. Պոլսի, իւր ընկերներուն՝ Տօթ. Վարդանեան եւ Գալուստեան բժիշկներուն հետ, եւ իրով կը սկսի մայրաքաղաքի հայ բժշկական կենտրոնի մէջ նոր թուական մը. թուական վերաբուժական նրբին եւ յանգուգն գործողութիւններու, թուական գիտական վերաբուժութեան եւ մանկաբուժութեան:

Ժողովուրդի մէջ բազմազգաղ գործունեութեան մը շուտով սկսելով հանգերէ, նոյն-հետայն կ'ընտրուի անդամ Հոգաբարձութեան Ազգ. Ս. Փրկչեան հիւանդանոցի եւ կը կուռի նաեւ այդ հաստատութեան բժշկապետութեան պաշտօնին: 1866 փետրուարին էր այս եւ առաջին օրէն իսկ իմաստուն տեղեկագրով մը¹, որ

այսօր պատմական մեծ կարեւորութիւն մը ունի՝ Հոգաբարձութեան ուշադրութիւնը կը հրահարէ Հիւանդանոցի շէնքին անկարմար, խիստ հակառողական վիճակին վրայ. յիմարներու ամենախիտը կացութիւն համար բողբոջի ուժգին ձայն մը կը բարձրացնէ, զանոնք իրենց շըմայակապ դատապարտութենէն արձակել, իբր հիւանդ դարմանել կը պահանջէ. նոր Հիւանդանոց, նոր Յիմարանոց շինել կ'առաջարկէ, ինչպէս նաեւ անմիջական բարեկարգութեան ու առողջապահութեան համար ամենէն անհրաժեշտ բաները, որոնք սակայն բնաւ եւ բնաւ ընդունելութիւն չեն գտներ այն առնելի Հոգաբարձու աղաներէն, եւ Տօթ. Մատթէոսեան կը ստիպուի ինքս անպաշտօնավարութենէ մը վերջ, քաջուիշ բողբոջին:

Տօթ. Մատթէոսեանի այս կարճատեւ բժշկապետութեան ժամանակ յորեմի կը ծագէր Ազգ. Հիւանդանոցի եւ Յիմարանոցի վերաշինութեան կարեւոր հարցը. Տօթ. Մատթէոսեան ինքը կ'ըլլար ուրեմն ձեռնը այդ գեղեցիկ գաղափարին, հոգ չէ թէ քառօրյա դար մը եւ աւելի յետոյ գործադրուէր այն, առանց յայտնի ընելու իր Հեղինակը, որ ինքն ալ արդէն ծածուկ կը շնար համեստութեան քօղին ետեւ, գոհ եւ ուրախ սակայն, Հիւանդանոցին տակաւ բարեկալութեանն ի լուր:

* * *

Տօթ. Մատթէոսեանի մենեղէն յետոյ, Ազգ. Հիւանդանոցը չ'ունենար շուտով անոր յաջորդ մը. այլեւայլ բժիշկներ գրեթէ գծաւանկութեամբ կ'երթեւեկէն հոն. ոչ զք Մատթէոսեանի համարեալաբար անձնուիրութիւնը, գուժը, անշահախնդրութիւնը ցոյց կու տայ գէպ ի այդ ցաւի եւ հեծութեան տունը, որ փոխանակ օրէ որ բարեկարգուելու, աւելի վատթար վիճակի մէջ կը սուղէր. հայ բժիշկներ ամօթ կը համարէին իրենց հոն երթալ, հիւանդ նայիլ, երբ 1868 մարտին Տօթ. Սեբ. վիլէն էֆէնտիի ազդեցութեամբ նոր Հոգաբարձութիւն մը կ'ընտրուի, եւ վերաբուժի գիւմուս կը կատարուի Տօթ. Մատթէոսեանին Մարգարէ, աղքատասեր բժիշկը օրիայօժար կը վերստանան իւր սրտին շատ մտախի եղած պաշտօնը, զոր գրեթէ հինգ տարի կը վարէ մեծ հեղինակութեամբ: Սը բարձրացնէ Հիւանդանոցն իր ինկած վիճակէն, կարգ կանոն կը մտցնէ հոն, կը բարեկարգէ զայն կարեկիւթեան չափով, եւ ներքին հիւանդութեանց ու յիմարա-

¹ Պատմ. Ս. Փրկչեան Ազգ. Հիւանդանոցին, Բ. Գէւէնտին, էջ 174—175:

բուժութեան ձիւղերը մեծ հեղինակութեամբ վարելով Հանդերձ, հետզհետեւ կը կատարե հոն վերաբուժական այնպիսի դժուարին եւ փափուկ գործողութիւններ, որոնք առաջին անգամ կը յսուէին Կ. Պոլսոյ բժշկական շրջանակներու մէջ:

Այլ թողում որ անոց պատմութիւնը իմ սիրելի բարեկամ Տօթթ. Գաւթեան ինքն ընէ, իրբեւ բժշկապետ Ազգ. Հիւանդանոցին. ես կը բաւականամա՞ր յիշելով միայն Տօթթ. Մատթէոսեանի մէկ նամական կտոր մը, զոր 1906 Մարտ 15ին պատիւ կ'ընէր ինձ գրել, Հիւանդանոցի Հոգաբարձութեան անդամ ընտրուելու առթիւ, եւ կ'ըսէր.

Կ'աւրախանամ ամէն անգամ որ բարի բան մը յսեմ Հիւանդանոցին նկատմամբ. մտնել կը ճաննամ գթութեան արժանի այն մեծ հաստատութիւնը. ժամանակ մը Հոգաբարձութեան անդամացած եւ ասիւններով անոր բժշկութեան պաշտօն վարած ըլլալով: Մենք փափաքս եղած է Ս. Փրկչի Ազգային Հիւանդանոցը առաջնակարգ Հիւանդանոցաց կարգին մէջ տեսնալ եւ հաճութիւն կու տայ ինձ ամէն քայլ, որ զանկայ այդ գիրքին կը մտնուեն¹....

Այս տողերն ազգայոց են, թէ որչափ սեր եւ գուրգուրանք ունեցած է եւ ունի գեռ Տօթթ. Մատթէոսեան Ազգ. Հիւանդանոցին համար, եւ թէ՛ մարդասիրական ու գթասիրական ինչ վեհ զգացումներով վարած է նա իւր բժշկապետի պաշտօնը, զոր դժբախտաբար կը թողու 1873ին, զայն փափաքելի եւ ուրիշ արուեստակիցներու տխուր փախելու գորգունելու աստիճան նախանշելի ընծայելով:

Այդ թուականէն ի վեր Տօթթ. Մատթէոսեանի անունն անմոռաց մնացած է Ս. Փրկչեան Հիւանդանոցին մէջ եւ շարունակ կը յիշուի նա այն բժշկական տեղեկագրով՝ իւր տեսակին մէջ առաջինը, զոր յարգելի Յոսեփեան Տրտապարկած է ժամանակին, իբր համարատուութիւն իւր բժշկական պաշտօնի գործառնութեանց²:

Ազգ. Հիւանդանոցը թողելէն յետոյ սակայն, Տօթթ. Մատթէոսեան չէ՛ դադարած բնաւ անկեղծօրէն անոր բարիքը մտածելէ, եւ անոր յառաջադիմութեանը հոգածու ըլլալէ. հոն պաշտօնավարող բժիշկները միշտ քաջակերտած է իւր հմուտ ու իմաստուն խորհուրդներով, եւ իրեն սկզբունք ըրած է իրասեւ յամենուն, որպէս

զի սիրող ըլլան ազգային գթութեան այդ միակ յարկին: Քանի մը տարի առաջ սեղանի մը վրայ անոր մէկ խօսքը բաւական եղաւ շարժելու երկու բարերար, որոնք ձեռք ձեռքի տալով անմիջապէս արամադրեցին կարեւոր գումար մը, կաթնտու մաքուր կովեր գնուելու Ազգ. Հիւանդանոցին եւ հիւանդներուն մաքուր կաթ մատակարարելու համար:

* * *

Ազգային հաստատութեան մասին իր բժշկութիւնն այսպէս գովելի, ալ աւելի գովելի էր հասարակութեան եւ գիտական ժողովներու մէջ. միշտ անձնանուէր, շարունակ պարտաճանաչ, անշահախնդիր եւ գթութիւն իր դարմանած հիւանդներուն նկատմամբ, յորդրանուէր էր նաեւ գիտութեան, եւ արքեպիսկոպոստի միշտ անոր յառաջադիմութեան եւ մէն մի նորութիւններուն. իր այս յատկութիւններուն շնորհիւ 1873ին կ'ընտրուի անգամ կայսերական բժշկական ընկերութեան, ուր 40 տարիէ ի վեր ներկայացուցած աշխատութիւնները բոլորն ալ վերաբուժական հազուադէպ գործողութիւններու վերաբերեալ³, զինքը բոլին ցայսօր առաջ նակարգ վերադարձն է ճարտար մանկաբարձը մայրաքաղաքիս:

Իւր գործը սակայն այսչափով չէր. եւ փառաւոր պսակ մը կու գար յանկարծ անոր վերաբուժական տաղանդն եւ կարողութիւնն աւելի եւս փայլեցնելու. վերքերը հակամեխութեամբ դարմանելու հրաշագործ գրութիւնն էր այն:

Երբ անգղիացի մեծանուն վիրաբույժ Լորտ Լիսթըր Լոնտոնի մէջ կը հնարեր իւր վիրադարմանութեան նոր եղանակը, pansement de Lister կոչուածը, 19րդ դարու վերաբուժական այդ հսկայ յաղթանակը, Տօթթ. Մատթէոսեան առաջինը կ'ըլլար, որ անմիջապէս Լիսթըրի հետ թղթակցութեան մտնելով, կ'որգեգրէր անոր մեթոտը եւ կը սկսէր զայն մեր երկրին մէջ ամենէն առաջ՝ գործադրել իւր վիրաւորներուն

¹ Այս աշխատութիւններէն մէկ քանիս կարեւոր կը համարեմ ինչէ հաս. Epanchement de la tunique vaginale (1881); Un cas d'accouchement compliqué d'une tumeur (1881); Deux cas d'abcès du foie simulant le cancer (1883); Nécrose de la mâchoire inférieure (1887); Nécrose de la paroi gauche (1887); Un cas d'ovario-tomie (1884); Fibroids of the Uterus (1885); Calculi de la Vessie (1885); Choléra noctra (1885) եւն, տեսնել Gazette Médicale d'Orient այնն ու յաջորդ տարիներու թիւերը:

² Ինչ-չորէն, Թիւ 2892, 24 մարտ 1906:

³ Թեւիկ Ս. Փրկչի Ազգային Հիւանդանոցին ի Տօթթ. Հ. Գ. Մատթէոսեան, Կ. Պոլսոյ 1872, էջ 40, ապագ. Թ. Գ. Գիրքերն:

վրայ եւ պատճառ ըլլալ, որ ուրիշներ ալ հետզհետէ իր օրինակին հետեւեալով, փութային ամէն տեսակ վերջ յետ այնորիկ դարձանել լիսթըրեան հականերիչ դրութեամբ:

Չեմ ըսեր թէ ուրիշ մէն ալ պիտի չընէր Մատթէոսեանի այս գործը, ինչդրին այն է, որ հայ բժիշկ մը առաջինն եղաւ, որ լիսթըրի դրութիւնը Վ. Պրոքս մտցուց:

Լիսթըրի այդ գիւտն է Վեր քանի քանի միլիոնաւոր հիւանքեր կը փրկուին ստոյգ մահուանէ. վերահաստակն ի՞նչ յանդուգն գործողութիւններ փայլուն յաղորդութիւններով կը պատկուին: Լիսթըր մարդկութեան ՄԵԾԻ ԲԱՐԵՐԱՐ տիտղոս ունեցաւ իւր փրկարար հնարքին, ազատարար դրութեանն համար. այդ դրութիւնը մեր երկրին մէջ առաջին անգամ բերողը, զայն մեզի ծանօցողը, անոր օգտաւէտ գործածութիւնը մեր մէջ ժողովրդականացնողը տարբեր տիտղոս մը կրնայ միթէ ունենալ, մահաւանդ՝ երբ կայս. բժշկական ընկերութեան երբեմնի նախագահը Տօքթ. Գամպուրօզու, այդ ընկերութեան պաշտօնական մէկ նստին անկեղծ գովութեամբ յիշէր, թէ Լիսթըրեան դրութիւնը Վ. Պրոքս մէջ նախ ի կիր արկանողն եղած է Տօքթ. Մատթէոսեան, եւ նոյնը շարունակ կը լսէինք մեր նշանաւոր բժիշկներու՝ Սերվիլէնի, խորասանձիի, փէշտիմանձիի բերաններէն:

Բժշկական մեծ բարեգործութիւն մըն էր արդարեւ Մատթէոսեանի այս ըրածը, զոր կայսերական բժշկական ընկերութիւնը մտքէ բնաւ չհանեց, յիշեց զայն շարունակ եւ օր մ'ալ իւր միահամուռ քուէով անոր հեղինակն իրեն նախագահ ընտրեց:

Տօքթ. Մատթէոսեան խիստ արդիւնաւոր նախագահութիւն մը ունեցաւ, գիտական իրատաշահեկան նիստեր վարեց եւ բախտաւոր եղաւ նախագահելով նաեւ այս ընկերութեան հաստատման յիսնամեակի պատմական մեծահանդէս տօնին որ կատարեցաւ 1907 փետրուարին:

Տօքթ. Մատթէոսեան այժմ կայս. բժշկական ընկերութեան մէջ "պատուակալ անդամ", տիտղոս ունի: Այդ տիտղոսը ամէն տարի հասարակական խորհուրդի հանրամանկով գիտուններուն միայն կը տրուի:

* * *

Ահաւասիկ Տօքթ. Մատթէոսեանն իր բժշկական գերին մէջ, ահաւասիկ այն մարդկութեան մատուցած իր յիսնամեայ թանկագին ծառայութիւններով, որոնց վրայ բարգնէք եթէ

դեռ այն գիտական դասերը¹ զորս խօսած է նա շատ անգամ հայ ժողովրդին համար, եւ առողջապահական յօդուածները², զորս այլեւայլ ժամանակներու մէջ շարադրած է հրատարակած է իր ազգին համար, մեք հպարտութեամբ կրնանք ըսել, թէ Տօքթ. Մատթէոսեան արժանի էր եւ արժանի այս Երեւանի հանդէսին:

Արժանի էր այն, որովհետեւ սովորական բժիշկ մը եղած չէր. որովհետեւ՝ աշխատասեր եւ ուսումասեր, դեռ մինչեւ այսօր հետաւուտ բժշկական ամենօրեայ հսկայաբայլ յառաջագիտութիւններուն, իւր պատուաւորութեամբն եւ անբարպտակելի կարողութեամբ հայ բժշկական դասուն շուքն է այսօր: Միշտ սիրուած ու յարգուած մայրաքաղաքիս հայ եւ օտար ազգութիւններէն, սիրուած է նաեւ եւ յարգուած զինքը ծանցող օտարազգի բոլոր բժիշկներէն. բայց հայ բժիշկներու սէրն իրեն մասին աւելի եւս կրնապատկեցաւ այն օրէն, երբ կարողացաւ նա հիմնել ՀԱՅ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ, որուն պահստութիւնը խիստ զգալի էր շատոնց ի վեր:

Տօքթ. Մատթէոսեան հայ բժշկական Միութեան գլխաւոր հիմնադիրներէն եղաւ. հայ բժշկական Միութիւնը Տօքթ. Մատթէոսեանի բժշկական յիսնամեակին հետ իւր միասնակը դեռ նոր բոլորեց, Տօքթ. Մատթէոսեան հայ բժշկական Միութեան Ատենապետն էր անցեալ տարի, Ատենապետն է եւ այս տարի. թո՛ղ չմոռցուի անոր անունը Հայ բժշկական Միութեան յիսնամեակին:

Տիկնայք եւ Տեառք,

Պէտք ունիմ արդեօք բժիշկին քով մարդն ալ ներկայացնելու, դիտելու մանաւանդ Տօքթ. Մատթէոսեանն իւր ներքին կենքին մէջ, ցոյց տալու ընտանիքի բարի հայրը, անձնաւոր սիրական հայրը, որ ժողովուրդ կէսին հետ, կրթած է սքանչելի դաստիարակութեամբ բարենորոգ զաւակներ, եւ հասուցած հայ իդական սեռի եւ հայ երիտասարդութեան յոյժ պատուաբեր ուսեալ անդամներ, որոնց մին ալ Տօքթ. Հրանդ Մատթէոսեան ծանօթ է հայ

¹ Առանց ամենէն նշանաւորն է Արեւն շէլիպաշեանը, զոր 1879ին արտասանած է իւսկիւտարի մէջ, եւ Մարտի-Ապրիլի կրկն զատեցը, զորս անցեալ տարի երիտասարդական աւելեով երեւոյ ռեզում խօսեցաւ Բեռլին մէջ:

² Մայրաքաղաքի հայ թերթներուն մէջ ցրուած են այս բոլոր յօդուածները, զորս ի մի հաւաքել Հաւ պիտի ըլլար:

բաշխութեան մէջ իր կարեւոր մասնագիտութեամբ, ցօթ. շ. Գ. Մատթէոսեանի կենսերն այս մասը բաւական յայտնի է ամենուն, որպէս զի եւ չեստիմ անոր վրայ եւ ընդհատեմ այլ եւս անոր կենսագրական գրուածքները, որ՝ կը խոստովանիմ, թէ կը կարօտեի աւելի պերճախօս շրջաններ, եւ կը պահանջէր աւելի կարող լեզու...

Յարգելի Յօրեղեար,

Կերողաժող ինձ եղէք եթէ երբեք չկրցայ ներկայացնել զՁեզ, ինչպէս որ վայել էր. գիտեմ որ ձեր համեստութիւնն այսպիսի ալ ինձ պիտի չթողարարէր, եթէ պատանեկութեանս օրերէն Ձեզի նկատմամբ անուցած յարգալիք համակրութիւնս, որբացեալ Տօրս Ձեզի հետ ունեցած վաղիմբ բարեկամութիւնն եւ բաշխութեանս առաջին տարիէն Ձեր բաշխական տաղանդին համար անկեղծ գնահատութիւնս յաղթող Հանգիստանային Բաշխական այս Յօրեղեանին առթիւ զգացած ուրախութիւնս լեզուիս կապերը խառնեց. չկարողացայ արտայայտենել ինչ որ տակաւին սիրտս ունէր Ձեզի համար, եւ միթէ սրտին պահածն աւելի խորհրդաւոր չէ՞ քան լեզուին խոսածը:

Ընդունեցէք ուրեմն իմ ջերմ շնորհաւորութիւններս, զորս Կ. Պոլսոյ եւ գաւառի հայ բաշխական գասուն անունով՝ պատիւ ունիմ ձեզ ներկայացնել մաղթելով՝ որ Գուք այս երիտասարդ ծերութեամբ, ձեր բաշխութեան ոսկի Յարեղեանէն յետոյ, համիք նաեւ անոր ազգամանգեալ Յօրեղեանն ալ անձնու. հայ բաշխիկներ, առաջնաբոյժներ եւ զեղագործներ միասիրտ ինզուրկեամբ կը ծափահարեն այսօր Ձեր այս Յիսնամեակը, հայ բաշխական պատմութեան մէջ յոյժ երեւելի, եւ անոր անմուտց յիշատակին համար կը յանձնեն ինձ Ձեզ նուիրել այս Գորիշէ՝ Գորիշ բաշխիկին խորհրդանշանն է. ցաւի եւ հեծութեան դարմանատար զլիաւոր գործիքն է այն բաշխիկին Գուք միշտ պատուով զայն գործածեցիք եւ բաշխական արուեստի բարձր կոչումին եւ ուխտին կատարեալ հաւատարմութեամբ զայն շարժեցիք. առէք զայն:

Քնդա, 6/18 Մայիս, Կիլիսիայի 1913:

Ցօթ. ՎԱՅՈՒՄ Թ. ԹՈՒԳՈՐԾԱՆՆ

Ի ներկերանդ ազգամանջներով զարգաբան ոսկի ԳՐԷԻ մը՝ որ կը կրէր հեռանալ արձանագրութիւնը.

Հայ Բիւլետեն Գուք

Ցօթ. շ. Գ. Մատթէոսեանի

Ի յիշում իւր յօրեղեանի

1863—1913

ԱՅԻՆ ԱՅԻՆ

ՄԻՍՈՐ ԳՈՐԴԱՆՆԵՐՆ +

(ԲԱՍՄԻՐ)

Հայ գրականութեան ժիւր մշակներէն մին եւս Մ. Գոլունեան իշաւ սեւ հողին մէջ, եւ այսու աւարտեց իւր ճակատագիրը (15 Մայիս 1913 շ. 8.), դուրս ելաւ ընդ միշտ աշխարհիս պայքարէն ու գնաց գաղար առնելու իւր վերջին հանգստարանը, ձգելով ետեւն իւր համեստ գործունէութեան յիշատակը:

Ստոյգ է, Գոլունեան պատրաստուած միայն մը չէր, եւ ի՞նչ ալ բարձր զարգացում մ'ունեցած է, այլ լոկ ինքնաշնչաւ փութալան կենաց մը, եւ ժողովրդեան հոգին բմբռնելու. բնական հոսանքութիւն մը, որով կրցաւ աւելի սերտօրէն մերձենալ անոր, իւր բարոյական ընտիր գրուածքներովը: Գոլունեան ի սկզբանէ եղած է նաեւ ջերմ աւանդապահ մը հայ հին բարբերու ու սովորութեանց, հետեւաբար մեղաւոր մ'ընդգէմ նորոգութեանց: Եւ նա՝ իբր հրապարակագիր եւ վեպաստ կրցաւ ստոյգ համբաւ մը վայելիլ, աշխատակցելով զանազան թերթերու, գլխաւորաբար «Նոր-Վոր» (Վնուշաւան կեղծ անունաւ), «Արեւ Մամուլ» եւ «Բիւզանդիոն» եւ ուրիշ թերթերու: Երկայն ատեն վարած է նաեւ առձեռնէ «Մապահ» թերթին խմբագրատան մէջ վարչական պաշտօն, եւ 1901ին «Մանգու»-ի վերստին հրատարակման առթիւ. ստանձնեց իւր վրայ անոր խմբագրութիւնը, ինչպէս նաեւ 1908ին հիմնեց «Ժամանակ» լրագիրը, որուն հոգւով չափ ինքզինքը նուիրեց մինչեւ մահը: Բաց ի իւր լրագրական յօդուածներէն, յիշենք նաեւ իւր առանձին աշխատութիւններէն հետեւեալները. Կեանքի դեռագանդ (1897), Խորհրդաւոր Սղիէ (1910), Ցունկի դուրս (1907), Վերսիլիէ (1898), Թաւրիքի (1910), Բոլորեղեան (1910), Ժողովրդ (1901), Կնոս Կնոս (1902) եւն: Սոյն գրուածքներէն զատ առանձն է մեզի նաեւ Նորիկ թերթեան լեզուին բաւական յաղող թարգմանութիւնը: Գոլունեան իւր ժողովրդագրականութիւնը մասնաւոր կը պարտի սոյն թարգմանութեան, այնու որ աւարտին անգամ ինքը եղաւ աշխարհիկ լեզուի վերածողն ու զայն ժողովրդեան ներկայացնողը, որ մինչեւ նոյն ատեն անոր անմաշկելի եղած էր, այս թէ եւ նա յարած էր հոգւով չափ Նորիկ հեղինակին համբաւին հետ, սակայն սոյն